NYARE BIDRAG TILL KÄNNEDOM OM

DE SVENSKA LANDSMÅLEN OCK SVENSKT FOLKLIF I. 1.

I förordet till sin år 1696 utgifna *Grammatica Suecana, äller: en Svensk Språk- ock Skrif-Konst* framställer Nils Tjällmann bland andra medel till vårt modersmåls upphjälpande en uppmaning till "den omhugse studerande ungdomen" att vid tillfällen på landet uppteckna "våre Bonde-Synonyma samt andre Svenske ord, som vi stundom bättre kunde bruka än som inflickade utländske ord; emädan," tillägger han, "vårt språk är mer än rikt ock ymnigt; hälst om dett blefe rätt excoleradt." Denna uppmaning gälde företrädesvis den studerande ungdomen i Uppsala, hvarest vid just denna tid röjes ett ganska vaket intresse för det svenska språket, som där uti Aurivillius ock Lagerlöf hade tvänne nitiske sakförare. Desse hade kort före Tjällmanns uppträdande uti latinska afhandlingar framlagt sina tankar om svenska språkets rätta uttal ock stafning, ock den studerande ungdomen sökte nu att i skrift dels tillämpa de reglor, som desse akademiske lärare uppstält, ock dels att efter egna förmenanden rätta ock förbättra språkets rättstafning, hufvudsakligast på fonetisk grund. Som detta språk ännu icke var det akademiska, kunna dessa försök icke spåras i ungdomens offentliga lärdomsprof; men de framträda däremot så mycket tydligare i de lofkväden ock lyckönskningsskrifter, hvarmed studenterna den tiden vid högtidliga tillfällen uppvaktade sina gynnare ock vänner. Dessa vittra snilleprof, som ur språklig synpunkt förtjäna större uppmärksamhet än hvad som hitintils fallit dem till del, lemna mångfaldiga bevis på ej blott tillvaron, utan äfven arten af den tidens reformsträfvanden ock förete

nästan samma ortografiska färgskiftningar, som märkas i våra dagar. De visa oss därjämte, att de unga Apollosönerne, när det gälde att stränga lyran till vänners ock gynnares gamman, synnerligast vid sådana tillfällen, då glädjen borde stå högt i tak, icke sällan föredragit att tolka sina känslor på rent bondespråk; ock från senare hälften af 1600-talet äga vi flera märkeliga, om den tidens landsmål synnerligt upplysande kväden af, bland andra, SAMUEL PETRI ELFWING, GEORG JOSUÆ TÖRNQVIST, pseudonymen BRO-ULFWER I WALESHEIM m. fl. Mycket tyder således på en viss likhet med vår egen tid; men detta oaktadt skönjas inga spår, att något egentligt uppteeknande af mera ovanliga landskapsord kommit till stånd i följd af Tjällmanns uppmaning. Den tanke han framkastat, dog likväl icke bort med honom själf, utan har flera gånger åter upptagits såsom t. ex. af C. J. L. ALMQVIST ock andra, men utan synlig påföljd. Först år 1872 lyckades det studeranden O. E. NORÉN att bland Västergötlands akademiska ungdom i Uppsala åvägabringa en förening med upptecknandet af hembygdens munarter till syfte. Västgötarnes exempel vann efterföljd, ock inom Uppsala studentkår, där det 20 år förut var omöjligt att få till sammans mer än ett halft tiotal personer villige till ett sådant arbete, uppstodo nu med ens, såsom frammanade genom ett trollslag, en sådan mängd af likartade föreningar, att hvarje särskildt landsmål, hvarje särskild studerande nation, den stockholmska icke ens undantagen, fick sin egen; ock i närvarande stund kunna de förenade viljor ock krafter, som inom Uppsala studentkår värka för våra munarters samlande ock förklarande, räknas till mer än 200. Då detta omöjligen kan vara en blott tillfällighet eller ett slumpens värk, så måste en stor förändring i den studerande ungdomens uppfattning af icke blott det svenska språkets, utan äfven dess munarters vikt ock värde hafva inträdt under dessa tvänne årtionden; ock hvadan denna leder sitt ursprung, är hvad vi här vilja försöka att i största korthet ådagalägga.

Skulle vi utforska den dolda urkällan till det språkliga lif, som nu skönjes, ock genomgå de olika stadier af skendöd ock pånyttfödelse det samma genomgått under tidernas lopp, finge vi utan tvifvel gå ganska långt till baka, ja till ock med bortom Aurivilli, Lagerlöfs ock Tjällmanns dagar. Men då det

icke är meningen att här skrifva hvarken svenska språkets eller svenska språkstudiets historia, utan blott att förklara ett gifvet faktum, så kunna vi åtnöjas med 30 till 40 år till rygga, eller den tidrymd, som faller inom nu lefvande mogne mäns minne, ock vi vilja då till en början kasta en flyktig blick på svenska språkets ställning den tiden.

Denna framgår bäst af de språkläror, som då begagnades såsom vägledare; ock hvad voro väl dessa annat än bearbetningar — mutatis mutandis — af hvad som skrifvits för andra språk, enkannerligen latinet? Uppställning ock skematisering lånades därifrån, reglorna bestämdes af det för dagen herskande bruket eller författarens eget godtycke; ock att språket i sin utveckling från äldre till nyare former följt vissa bestämda lagar, därom viste man ännu föga eller intet. Att likväl ett samband emellan det närvarande ock det förflutna måste förefinnas, därtill gåfvos dock vissa antydningar af de deklinationer ock konjugationer från fornsvenskan — då ansedd identisk med isländskan eller fornnorskan — ock medelsvenskan, som i en ock annan lärobok anfördes såsom bihang. Såsom nödtorftig hjälpreda för dem, som ville stafva sig fram genom äldre urkunder, kunde dessa visserligen vara till någon nytta; men ur språkhistorisk synpunkt kunde man till dem ställa den bekanta frågan: kolonner, hvad gören I här? — ty de stodo där såsom enstaka bropelare, men hvalfven som skulle förena dem, bryggan hvaröfver vandraren kunde styra sin kurs från nutiden in i forntiden — hvars landfäste äfven var skäligen osäkert — saknades ännu. Blott en enda af våra äldre språkläror, den af C. J. L. Almqvist, egnade någon uppmärksamhet åt folkspråken, hvilkas vikt för svenska språkstudiet där äfven antydes, medan dessa eljest lemnades utan alt afseende ock ansågos, om ej alldeles värdelösa, dock för högspråket besmittelige. Men oaktadt alt detta, är det dock ganska vist, att dessa äldre läroböcker, hvilkas fel ock brister det *nu* är lätt att uppvisa, för sin tid voro så goda de kunde vara, ock gjorde all den nytta de kunde göra. Det var för visso icke deras fel, att de upptäkter, som omgestaltat vår språkforskning, då voro dels ogjorde, dels i vårt land ännu okände. Vi måste därföre omnämna dem med skyldig vördnad ock vara tacksamme för den vägledning de

lemnat oss, äfven om det icke skulle kunna förnekas, att de alt för länge förblefvo oberörda af den brytning af gammal häfd, som i detta fall försiggick på andra sidan sundet ock Östersjön, där våra närmare ock fjärmare stamfränder redan hunnit reformera sina språkläror, medan vi ännu höllo fast vid det gamla. Hos oss var det J. E. Rydqvist, som med sin uppsats *Om den historiska språkforskningen* först framkallade en väckelse ock sedan genom sitt storartade kritiska värk visade, att för svenska språket gälde vissa bestämda lagar, hvilka ej alltid med nödvändighet voro de samma, som bestämt den ene eller den andre af våra store tänkare eller vittre författare att uttrycka sig så eller så, böja ett ord eller stafva det så eller så.

Rydqvists afhandling om *Svenska språkets lagar* började utgifvas år 1850 ock väkte vid sitt första framträdande mera förvåning än lust för egentliga språkstudier. Det dröjde en god tid, innan man mera allmänt beaktade de märkeliga sanningar, som där uttalats; åt minstone var detta händelsen i Uppsala, hvars lärare ock ungdom fostrats i de gamla trivialskolorna ock gymnasierna. Att studera språk var för dem, likasom i allmänhet på den tiden, det samma som att studera latin, grekiska, hebreiska o. s. v., eller med andra ord de gamla språken, hvilka också voro de enda, som kunde sägas äga någon vetenskaplig framtid. Svenska språket, likasom de nyare i allmänhet, fordrades endast till studentexamen ock betraktades sedan blott såsom medel att förvärfva de insikter i andra läroämnen, som voro af nöden för högre examina. Att göra dessa språk till föremål för särskildt studium, därtill funnos ännu föga tillfällen. De lefvande språken hörde ej såsom de gamla till vetenskaperna, utan till de ridderliga öfningarne; ock läraren däruti eller språkmästaren räknades till exercitiemästarne, likasom stallmästaren, fäktmästaren ock — dansmästaren. Jämte desse sina medbröder var han också i katalogen tillbörligen ställd nedanför parnassen, d. v. s. under streck ock räknades till dii minorum gentium.

Ett bättre förhållande inträdde dock småningom vid den tid här afses. Man började få adjunkter ock docenter uti främmande språk ock litteratur; men hvad det svenska språket

angick, fans däruti ingen akademisk lärare, ja ej ens en exercitiemästare. Det var modersmålet, ock detta borde hvar ock en känna till ty förutan.

Isländskan eller "norrœnatungan" ansågs såsom de skandinaviska språkens obestridliga moder; ock detta språk, äfvensom nordisk fornkunskap, svingade sig upp till ett undervisnings- ock examensämne inom den filosofiska fakulteten i Uppsala. Om detta inträffade i följd af ett erkändt vetenskapligt behof eller blott kom sig däraf, att dåvarande akademiebibliotekarien, professorn ock riddaren m. m. dr J. H. Schröder befunnits villig att däruti meddela undervisning, må lemnas osagdt; men vist är, att genom denna tillökning i betygsämnen i den filosofiska graden vägen till parnassen för mången underlättades. I följd af sin ställning såsom akademisk lärare i dessa ämnen borde väl professor Schröder kunna anses såsom äfven det svenska språkets målsman; men dels betraktade han sitt ämne, hvilket, hvad isländskan angick, begränsades till tolkningen af Sturlesons konungasagor, såsom ett bihang till historien, ock dels intog han såsom isländare en altför gammaldags ståndpunkt för att inom den nordiska språkforskningen kunna åstadkomma något af synnerlig effekt. Rydqvists värk syntes honom bevisa för mycket, följaktligen intet; Munchs uppvisande på grund af runornas vittnesbörd af ett fornsvenskt språk, skildt från isländskan, som Munch vågade gifva namnet fornnorska, väkte hans harm; ock i allmänhet såg han den nya riktning, som den skandogotiska språkforskningen inslagit, med altför mycken misstro för att kunna uppträda såsom dess banerförare. En språkreform, om en sådan vore nödvändig, väntade han uteslutande af Svenska akademien, hvars saknad af en isländare han dock beklagade.

Hågen för nordisk ock särskildt svensk språkforskning vann detta oaktadt mer ock mer insteg. Rasks, Grimms, ja till ock med Bopps ock Potts arbeten funno genom den akademiska bokhandeln en väg till studenternas bokhyllor. På sina undangömda studerkamrar sutto Uppström ock Säve, den förre arbetande med gotiskan, den senare med våra äldre nordiska språk, hvarjämte han, när hälsa ock krafter det medgåfvo, flitigt insamlade dyrbara språkskatter från landsmålen på sin fäderneö, i Dalarne, Helsingland ock äfven genom en

lycklig tillfällighet från de af svenskar bebodda estländska öarne. Utom desse, då redan hunne till mannaåldern ock sedan i sin tid akademiska lärare, träffades här ock där en ock annan student, hos hvilken bekantskapen med Rydqvists, Munchs ock Grimms arbeten framkallat hvarjehanda funderingar. Med den håg för ett utöfver den stadgade kurs- ock kollegieläsningen utsträkt studium, som alltid finnes hos den tänkande akademiska ungdomen, samt i följd af den kännedom de vunnit om Säves ock äldre uppteckningar, började desse att vända sin uppmärksamhet åt hembygdernas munarter; ock de öfverensstämmelser med det äldre språket samt afvikelser från det lefvande, som där uppdagades, tände lusten för vidsträktare forskningar. Desse unge män — många voro de visserligen icke — samlade sig kring Carl Säve, som för dem blef ett orakel. Olyckligtvis var hans hälsa vacklande, ock behofvet att i Köpenhamn under N. M. Petersen m. fl. göra de studier, för hvilka ännu icke fans utrymme i Uppsala, höll honom långa tider fjärran från detta lärosäte. De unga landsmålsifrarne saknade därföre den sammanhållning, som åt deras sträfvanden kunde gifva en bestämd riktning ock underlätta det utbyte af erfarenheter, som för vidmakthållandet af ett vetenskapligt intresse alltid är af nöden. Tjällmanns ock Almqvists planer kommo åter på tal, ock man vågade till ock med försöket att vinna professor Schröder för saken. Han gillade också själfva tanken ock ansåg landsmålens samlande af stor vikt, men förklarade till lika, att studenterna icke hade någon tid att egna däråt: den tid de hade, var deras föräldrars ock målsmäns, ock de borde därföre städse i främsta rummet, om ej uteslutande, tänka på sin examen. Det låg en tillbakavisande sanning häruti. Universitetet med sin stundom väl långt drifna kollegieläsning, där det vetenskapliga intresset lopp fara att bryta halsen bland otaliga divisioner ock subdivisioner, var då företrädesvis ett examensinstitut. Såsom sådant uppfattades det äfven af ungdomen. En del sysslade flitigt med sina lärokurser ock tentamina, andra trodde att de gjorde det; men hvarken bland de förra eller de senare kunde en förening till landsmålens samlande åstadkommas. Sympatierna voro för svaga, de kraftigare viljorna för få. Saken förföll, ock de unga landsmålsifrarne, som snart spredos åt

olika håll, fingo där annan värksamhet, som tog deras tid ock krafter i anspråk.

Det raska framåtskridande i alla riktningar, som utmärker vår tid, hade emellertid öfver alt i våra landsorter framkallat många ock genomgripande förändringar. De gamla byalagen med sina urgamla seder ock oseder sprängdes, det ena efter det andra, ock arbetsamhet ock odlingslust trängde det gamla godmodiga bondlugnet ur fars ock farfars högsäte. Samfärdseln ökades, folkskolor bygdes, ock öfver alt arbetades på upplysningens ock välståndets främjande. I samband härmed inträdde äfven en annan förändring. Landsmålen började i följd af folkskolan att väsentligen omfärgas, den vaknade odlingslusten röjde föga vördnad för våra forntida minnesmärken, de gamla sångerna tystnade, sägnerna föllo i glömska till lika med alt det där myckna hemlighetsfulla, hvarmed de gamle förut i all tysthet sysslat. Tänkande män, som sågo detta, gladde sig visserligen åt det nyvaknade lifvet ock de lysande framstegen på kulturens bana, men kunde icke undgå att märka, att här pågick ett arbete, som därest ingen motkraft sattes i rörelse, snart skulle göra det gamla Sverige till ett nytt land, det svenska folket till ett nytt folk. Kunde äfven detta vara önskvärdt? Mången påstod väl, att så vore, ock ordade vidt ock bredt om människosläktet såsom ett enda brödrafolk, om ett universalspråk, om evig fred ock mera sådant; men den fosterländska känslan sörjde i tysthet öfver den tillintetgörelse, som hotade det gamla, ock ville icke fult åtnöjas med den tröstande förklaringen, att den var oundviklig ock af civilisationen med nödvändighet betingad. Lyckligtvis hade detta gamla, som sålunda från alla håll ansattes, ändock en sådan inneboende kraft, att det icke kunde förgås, ock det fans för mycket svenskt däruti, för att icke detta förr eller senare skulle göra sig gällande. Snart spordes också från skilda landsändar manande upprop att taga vara på det arf, som fädren lemnat oss, ock tillse, att vi icke under det ifriga framåtrusandet förlorade det samband med forntiden, som borde vara vår vägledare på framtidens okända stråt. Dessa upprop vunno öfver alt ett kraftigt gensvar, ock snart sågos lekte ock lärde, herremän ock bönder sluta sig till sammans för sådant ändamål. Man bildade föreningar land-

skapsvis, ock dessa föreningar, hvilka med mycken ifver upptecknade de forntidslemningar i språk, sång ock saga, som bevarats i folkets minne eller ännu lefde på dess läppar, togo sina säten i någon större stad — läns- eller stiftsstaden — med högre elementarlärovärk, hvars lärare deltogo i arbetet, ock där lokal fans till bildande af ett museum, dit hvarjehanda märkeliga föremål från den omgifvande bygden kunde sammanföras. Hos ynglingarne vid dessa lärovärk, som väl icke, om ej undantagsvis, deltogo i arbetet, men sågo föräldrar, lärare ock fränder syssla därmed samt ägde tillträde till föreningarnes sammankomster ock samlingar eller läste deras i tryck utgifna berättelser ock årsskrifter, vändes småningom uppmärksamheten härpå; ock hvad de erfarit, förde de med sig till akademien, för mången ett omedvetet resegods, hvars tillvaro han sannolikt aldrig skulle förnummit, om ej lyckliga omständigheter bragt det i dagen.

Vid Uppsala universitet hade nämligen nästan samtidigt timat en för forntidens studium gynnsam förändring. Den vänlige ock välvillige, men såsom föreläsare ock lärare med sin vetenskap icke fult samtida professor Schröder hade samlats till sina fäder, ock den isländska profession han i lifstiden innehaft, följt honom i grafven. I stället för denna lärostol, som var endast personlig, hade en ny i nordiska språk uppförts på akademiens stat ock denne lemnats åt den häruti väl bevandrade Carl Säve, hvilken också snart visade sig vara rätte mannen att föra till lif ock värksamhet det vaknade intresse, som framkallats af Rydqvists ock andre samtidas, däribland icke minst hans egna, arbeten. Hans föreläsningar blefvo talrikt besökta, ock hvad ungdomen där inhämtade, värmde det fosterländska hjärtat, på samma gång det belyste ock klargjorde det dunkla ock oklara; ock så kom det där omedvetna resgodset mången medfört från hembygdens fornminnesförening, kanske äfven till nytta. Under Säves ledning uppstod en Förening för nordisk språk- ock fornkunskap, ock med hågen härför följde snart äfven den för landsmålen, hvilka likaledes i honom ägde en varmhjärtad ock grundligt erfaren målsman. Det försök, som nu gjordes, att upptaga Tjällmanns plan mötte icke längre något hinder. Sinnena voro fult förberedda, ock den ifver, hvarmed förslaget

omfattades, bevisar bäst, att svenska språket nu funnit en målsman, som icke blott kunde föra, utan äfven förde dess runor med ära. Hvad Säve redan vid första början af sin akademiska lärareværksamhet satte som ett framtida önskningsmål, blef nu förvärkligadt i rikare mått, än han någonsin vågat hoppas; ock det vill äfven synas, som om hans jordiska kallelse härmed varit fulländad, ty hans öga slocknade för alltid vid morgongryningen af den bättre dag, som randades för svenska landsmålen. Men hans ande lefver ock skall, så hoppas vi, äfven framgent lefva icke blott i Föreningen för nordisk språk- ock fornkunskap, utan äfven i de talrika landsmålsföreningar, som jämte denna måste anses såsom frukter af den hädangångne högt värderade lärarens tysta, men välsignelsebringande värksamhet.

"Du skall hedra din fader ock din moder, på det att dig må väl gå ock du må länge lefva på jorden:" så lyder ett löftesrikt Herrans bud. Ett öppet ock tacksamt erkännande af Carl Säves förtjänster om svenska språket ock dess munarter, uttaladt i *Svenska landsmålsföreningarnes* namn ock å deras vägnar har därföre synts oss vara det bästa förord, hvarmed vi kunnat beledsaga dem, då de här första gången offentligen uppträda ock för allmänheten framlägga sina iakttagelser samt utbedja sig dess uppmuntran ock det meningsutbyte, som för all forskning är ett lifsvillkor.

Sörby i September 1878.

G. Djurklou.
